folklor/edebiyat, cilt:21, sayı:82, 2015/2

İlkellerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış[1]

Dr. Sedat Veyis Örnek

İlkel insanın düşüncesi, manevi hayatı ve inanç dünyası uzun bir gelişmeden geçmiş, yazılı geleneklerle beslenmiş kültürlü insanın düşüncesinden sadece esasta değil, derecede de ayrılmaktadır. İlkellerin zihniyeti kompleks görüşlere dayanmaktadır. İlkel kimse olayları ve olayların belirtilerini analize etmeyip, nedensel olarak ele almayıp, bunları bir bütün olarak telâkki eder. Bu yüzden onların olaylara ve bu olayların düzenine bakışları bir kritik süzgecinden geçmeyip, fantazi ve hayal gücüne dayanarak değerlendirilir. Böylece ilkel kimse için insanla nesne, canlı ile cansız, özle biçim, somutla soyut arasında keskin bir çizgi yoktur. Bizim düşüncemizde belirli kategorilere girmiş şeyler, onlara başka bir tarzda görünmektedir.

Bir ilkel kimse için, örneğin bir Eskimo balıkçısı için, "bilme" ile "inanma" arasında keskin bir hudut yoktur. Bilgisinin ve yaşantısının olmadığı yerde, fantazisi işlemeye başlar; ilkel insan olayların sonunda bir kaide aramaz.[2]

İlkel dinlerin daha yüksek inanç şekillerine bir basamak teşkil ettiği, bugünkü yüksek dinlerin ilkel dinlerden çıktığı, öteden beri ileri sürülen bir şeydir. Yüksek dinlerde ilk zamanlardan kalma bazı artıkların tespit edilebilmesi ve bu artıkların ilkel dinlerde araştırılması yolu ile dinin başlangıcına ve bu başlangıcın köküne gidileceğine çalışılmıştır.[3]

Üç büyük etnolojik teori, dinsel tasavvurların meydana gelişini açıklamayı denemişlerdir. Bunlar Animizm, Dinamizm ve ilkel Tek Tanrıcılık (Ur-Monotheismus) teorileridir.

Animizm deyiminin aslı Lâtince animus'dan gelmektedir ve ruh anlamındadır. Animus'dan türetilen Animizm, ruhlara inanma demektir.

İngiliz Etnologu Edward B.Taylor (1832-1917), 1871 yılında yayınladığı "Primitive Culture" adındaki eseriyle Aminizmi en eski din şekli olarak mütalâa etmiştir. Bu gün artık kabul edilmiyen bu

1 Örnek, Sedat Veyis 1962 "İlkelerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt XX, Temmuz-Aralık, Sayı 3-4, 255-261.
2 Birketh-Smith, K.: Geschichte der Kultur, s. 375.
3 Von Glasennapp, H.: Die nichtchristlichen Religionen, s. l4-15.

teoriye göre, dinin başlangıcı ruhlara inanmaktan doğmuştur.

İlkellerin ruh hakkındaki düşünceleri bir çeşit somutluk taşımaktadır. Şöyleki: insan rüyasında uzak yerlere gidip, oralarda dolaşabiliyor; tanımadığı kimselerin konuğu olup, onlarla birlikte ava çıkıyor, savaşa katılıyor, dost ve düşmanları ile karşılaşıyor, başından çeşitli serüvenler geçiyor. Oysa, söz konusu edilen kimse, bu sırada yatağında yatmaktadır. Şu halde uyuyan bir kimseyi, dışarıda, kendi başına dolaşabilen bir şey terketmiş oluyor. Bu kendi başına dolaşan şeyse, uyuyan kimsenin biraz dumanlı, biraz flu benzerinden başka bir şey değildir; yani ruhudur. İlkellerin rüyayı gerçek olarak kabul ettikleri bazı topluluklar da tesbit edilmiştir.[4]

Tylor'a göre ilkel insan ruh kavramına ateşli hastalıklar, uyku, rüya, vizyon, vecde gelme, cinnet ve ölüm gibi yaşantılar yolu ile varmış olup, ruhu, bedenden ayrı, canlı bir prensip olarak kabul etmiştir.

Ruhun insanı belirli bir süre için terk etmesinden rüya[5], uzun bir süre için terk etmesinden cinnet, dermansızlık, çeşitli hastalıklar[6] ve tamamen terk etmesinden de ölüm meydana gelmektedir.

Ruhtan farklı olmakla beraber, bedeni izleyen başka bir şey de gölgedir. Gölgenin, "Ruh inancı"nın meydana gelmesinde, yardımcı bir rol oynadığı sanılmaktadır. Çünkü gerek ilkellerde, gerekse gelişmiş toplumlarda gölge ile ilgili bir takım inançlar vardır. Polinezya adalarında olan Mangaia'da anlatılan bir hikâyedeki "gölge ruhu" tasavvuru bunu açıkça göstermektedir.[7] Öte yandan gölge ile ilgili hikâye ve efsaneler de çok yaygındır.[8]

Tylor'a göre, ilkel insan ruh hakkındaki kendi durumunu, tıpkı bir çocuğun çevresindeki varlık ve nesneleri canlı görmesi gibi, tabiata ve çevreye de uygulamış, tabiattaki her şeyi canlı olarak görmeye başlamıştır. Bu Animalist görüşle animist görüş arasındaki tek fark, birincinin tabiattaki her şeye bir canlılık vermesi, ikincinin ise sadece belirli bir ruh üzerinde durmasıdır. Kutuplarda, Kuzey Asya'da yaşayanların inançların da Animizmle, Animalitizm arasındaki fark çok açık olarak görülür.

Ölüm sırasında ruhun bedenden ayrılması tasavvuru, ilkel insanı, ayrılan ruhun ya da ölen kimsenin bir çeşit yaşadığı, toprak altında da olsa hayatını sürdürdüğü inancına götürmüştür. Bu ise Atalar İbâdeti'nin ve Ölüler İbâdeti'nin (Manizm) doğmasına sebep olmuştur. Bu inançtan cin, peri inancına geçilmiştir; buradan bir takım kötü ve iyi ruhların bazı mahalleri kapladığına, taş, ağaç, kaya v.s. gibi şeylerin içlerine yuva yaptıkları tasavvuruna varılarak, Fetişizm'e geçilmiştir.

Gökyüzü, fırtına, orman, su ay, güneş v.s. gibi tabiat unsurlarının yukarıda anlattığımız geçiş basamaklarına dayanarak tanrılaşmaları, Politeizmi (Çok Tanrıcılık) meydana getirmiştir. Bu tanrılardan bir tanesinin zamanla ötekileri gölgeleyerek, öne geçip tekleşmesi ise, animizmin son safhası olup, Monoteizmdir.(Tek Tanrıcılık).

Tylor'a göre ruhlara inanmadan meydana gelen monoteizm, nisbi bir monoteizm'dir. Tylor ilkelle-

4 Örneğin hasta bir Mecusi yerli, rüyasında efendisi tarafından bir kayığa bindirilerek, hızlıca akan bir nehirde, akıntıya karşı kürek çekmeye terk edildiğini görüp, ertesi gün efendisine, hasta bir kimseye böyle bir muamelenin reva görülmesinin doğru olmayacağını yana yakıla anlatmıştır.
Birket-Smith, K. a.g.e. s. 379.

5 Bazı ilkel toplumlarda uyuyan bir kimseyi uyandırmak isterler; çünkü uyuyan bir kimsenin ruhunun uyku esnasında çok uzaklara gidip, bir daha dönmeyeceğinden korkulur.
Birket-Smith, K.: A.g.e., s. 379.

6 İlkeller delilik, insanı ölüme götüren dermansızlık hallerini, o kimsenin ruhunun bir cin ya da sihirbaz tarafından tutulmasıyla açıklıyorlar. Başka bir sihirbaz ya da saman, söz konusu edilen kimsenin ruhunu geri getirmezse, o kimse ölmektedir.
Dittmer, K.: Allgemeine Völkerkunde, s. 87.

7 Bu hikâyede bir savaşçının kuvveti gün içindeki gölgesine bağlı olarak azalıp, çoğalmaktadır.
Birket-Smith, K.: A.g.e., s. 379.

8 Chamisso'nun "Gölgesiz Adamı", H.von Hoffmannstahl'ın "Gölgesiz Kadın"ı burada zikredilebilir. Ayrıca "Başımızdan gölgesi eksilmeyen" sözü de bu konu ile ilgili olabilir.

rin mutlak bir monoteizm'e hiç bir vakit ulaşamadıkları kanısındadır. Mutlak bir tek tanrıcılık ancak bir gelişmenin sonunda olabilmiştir. İlkellerse bu son gelişmenin dışında kalmışlardır. Tylor' a göre dinin başlangıcı ve gelişmesi Animizm, Manizm, Tabiat inancı, Fetişizm, Politeizm ve Monoteizm sırasını izlemiştir.[9]

Bu gün artık modası geçmiş olan bu teorinin itirazsız kabul edilecek kısımları vardır. Tylor, ilkel insanın ruh kavramına varışını çok güzel açıklamıştır. Ama teorisinde izlediği gelişmenin çeşitli safhaları ve bu safhalara geçiş basamaklan pekâlâ reddedilebilir. Çünkü son zamanlarda yapılan araştırmalar (P.W. Schimidt ve N. Söderblom) ruh inancından yoksun ve fakat "Tek Tanrı", "Yüce Varlık" inanç ve tasavvuruna sahip ilkel toplulukların var olduğunu göstermiştir.

İnsan çevresiyle daima ilgilenmiştir. İnsanın içinde bulunduğu çevre, özelikle o çevre içinde olup bitenler, o çevreyi kapsayan bitki örtüsü, hayvan çeşitleri, taş, kaya, su v.s. gibi tabiat unsurları her zaman için o çevrede yaşayan insanların ilgisini çekmiştir.

İlkeller çevrelerini, o çevrede geçen olayları gözleyerek bir takım bilgiler elde etmişlerdir. Örneğin bitkilerin insanları besleyen, çeşidine göre insanları zehirleyen ya da aksine bazı hastalıklar için şifayâp olan bir öze sahip olmaları niteliğine gözlem yolu ile varmışlardır. Yine bazı hayvanların uçabilme, yüzebilme, derinlere dalabilme, çabukluk kuvvet v.s. gibi yetenekleriyle insanlardan üstün olma niteliği de, gözlem sonucu ile elde edilen bilgilerdir.

Aynı şeyler biraz değişik olmakla beraber, insan için de söz konusudur; örneğin bazı kimselerin diğerlerine kuvvet, fiziki yapı, güzel konuşma v.s. gibi yeteneklerle üstün olması; öte yandan yine bazı kimselerin parapsişik, majik, otosugestif ve hipnotik faaliyetlerle, çevrelerinde yarattıkları saygı ve korku sonucu kendilerini göstermeleri, sivrilmeleri gibi.

İlkel insanın görüş ve düşüncesine göre, yukarıda sözünü ettiğimiz bu varlıklar, bir takım tabiat üstü kudret ve kuvvetle yüklüdürler. Çevrede böyle kuvvetler hissetmek inancına Dinamizm denir. Kuvvet ve kudret anlamına gelen bu deyim, Yunanca Dynamis den türetilmiştir.

Bu kudret ve kuvvet tasavvuruna her yerde raslanılmaktadır. Ama bu kudret özellikle belirli nesnelerde, hayvanlarda, insanlarda, daha çok sihirbazlarda, şeflerde ve sanatkârlarda görülmektedir. Bu kudret çeşitli durumlara göre, çeşitli belirtiler göstermektedir. Örneğin bir tarlanın çok mahsul vermesi Mana etkisiyledir. Polinezya dilinden gelen, Melanezyalılar da da kullanılan bu kelime, Dinamizmle eş anlamdadır. Mana alışılmışın dışındaki belirti ve fonksiyonlarla, insan ve nesnelerde kendini gösteren mistik bir kuvveti ifade etmektedir.

Çok hızla akan, bol suyu olan, taştığı zaman çevresine zarar veren bir ırmak mana ile doludur. Garip şekilli taşlar, kayalar, avdan eli bol dönen avcılar, hayatları boyunca şansın kendilerine güldüğünü mutlu kabile şefleri, özellikle Güney Pasifikte yaşayan yerliler için, mana ile doludurlar.

Mana inancının en yaygın olduğu yer Polinezya adalarıdır. Polinezyalılara göre, mana tanrılardan gelip, gökten yere akmakta, bunu kabile şefleri alıp, başkalarına geçirmektedir.[10] Her başarının sırrı mana'ya sahip olmakla açıklanır. Mana'nın olumlu belirtileri yanısıra, tehlikeli belirtileri de vardır. Bu alışılmışın dışındaki kuvvet ya da kudrete sahip olmak, ya da onun zararından korunmak için, bir takım tedbirler almak ve bir takım şeylere riayet etmek gerektir. Bu ise ancak büyü işlemleri ile mümkündür.[11]

9 Dinin başlangıcı ve gelişme safhaları, çeşitli bilginler tarafından, biribirinden farklı teorilerle açıklanmıya çalışılmaktadır. Birisinin başlangıç safhası olarak kabul ettiğini, diğeri ikinci, üçüncü, hatta en son safhada mütelâa etmektedir.

Adam, L., Trimborn, H.: Lehrbuch der Völkerkunde. s. 65-66 "Religion", Haekel., J.

10 Leonhard, A., Trimborn, H.: A.g.e. s. 48 "Religion", Haekel, J.

11 Maji konumuzun dışındadır. Onun için burada maji'ye kısaca dokunacağız. Dinamist dünya görüşü maji'nin esasını teşkil etmiştir. Maji kelimesinin aslı Yunanca Magaia'dan gelmektedir. Anlamı "büyücünün sanatı" demektir.

Sioux' lar tabiattaki ve insanlardaki esrarlı, şaşırtıcı şeyleri mana etkisi ile açıklarlar ve buna Wakanda derler. Bu kuvvetin Irakualardaki adı Orenda'dır. Algonkin yerlileri ise bu kuvvete Manitu demektedirler. Bu kuvvet Mabuti-Pigmelerinde Megbe, Kongolularda Elima diye adlandırılır. Hindistan da Brahma, Çinde Te, Eskimolarda Silla, Endonazya Todi'dir.

Mana tasavvuru tabu adetinin esasını teşkil etmektedir. Yasak anlamına gelen bu kelimenin aslı, Polinezyaca Tapu'dur. Tabu'nun pratik anlamı "Noli Me Tengere"dir. (Bana dokunma! Bana dokunmaya izinli değilsin!)

Tabu, mana tasavvurunun negatif yönünü teşkil etmektedir.[12] Kuvvetle yüklü her şey tehlikelidir. Şu halde mana ile dolu olan şeylerden kaçınmak gerekir. Eğer bir kimse ya da bir nesne tabu olarak kabul edilirse, o kimseye ya da o nesneye dokunmakla insana zarar gelir. Çünkü tabu olanın içi kutsal bir kuvvetle doludur. Tabu olan bazan da, temiz olmayandır. Örneğin lohusalar, ay halindeki kadınlar, ceset v.s. pis olarak telakki edildiğinden, tabudurlar. Öte yandan şefler, sihirbazlar da çoğu ilkel topluluklarda tabu olarak kabul edilirler. Dinsel şefler tarafından kutsal olarak bildirilen nesneler de tabudurlar. Tabu (Sürekli Tabu) ve (Geçici Tabu) diye ikiye ayrılabilir. Kabile şefleri ya da sihirbazlar tarafından cezalandırılan kimseler, geçici bir süre için, dokunulması yasak olan, yani başkaları için tabu kimselerdir.

Tabu geleneğinin en yaygın olduğu yer, Güney Pasifik adalarıdır. Eskiden Maori kabilesi şefleri, dokundukları her şeyi tabu haline getirecek kadar kuvvetli mana'ya sahip sanıldıklarından başkalarını da aynı şeylerden istifade edebilmeleri için, kendileri özel hizmetçiler tarafından doyurulurlardı. Daha geniş anlamda ve ayrı motiflerde, tabu'ya yüksek dinlerde de rastlanmaktadır. Örneğin Hinduların sığır, Müslümanların domuz etini yememeleri gibi. Birinci örnekte; ineğin kutsal bir hayvandan gelmesi inancı rol oynar. İkinci örnekte ise, domuz pis bir hayvan olarak telakki edilir.

Kuvvet ve kudretle dolu olan şeyler arasında, hayvanlar özel bir yer almaktadırlar. İnsanla hayvan arasındaki sıkı bir majik bağı anlatan tasavvura Totemizm denir. Totem sözü (Totam) Algonkin dilinden gelmektedir. Çok yönlü ve karışık olan totemizm tasavvuru, kendisini üç şekilde gösterir:

a) Grup Totemciliği

b) Fert Totemciliği

c) Cins Totemciliği

Grup Totemciliğinin özellikleri şunlardır: söz konusu edilen grup ya da klan totem hayvanından gelmektedir. Bu menşe birliğine dair efsane ve hikâyeler vardır. Grup ya da klan kişileri arasında, birbirleriyle evlenme yasağı (Exogamie-Dış evlilik) vardır. Totem babadan oğula geçer.

Fert Totemciliğinde, tek kişinin tek bir hayvanla olan mistik-majik durumu söz konusudur. Buna Alter Ego (Başka Ben) da denir. Bir insanla bir hayvan arasındaki kader ve hayat birliğini anlatır. İnanışa göre, birisini yaralanması ya da ölmesi halinde, öteki de yaralanır ya da ölür. Bu durumu anlatan başka bir deyimde Nagualizm'dir ve Aztekçe Naualli'den gelmiştir.[13]

Cins Totemciliği ise, totemciliğin Avusturalyada görülen başka bir şeklidir. Bir grubun ya da bir klanın erkeklerinin ayrı, kadınlarının ayrı toteme sahip olmaları şeklidir.

Totem her zaman bir hayvan olmaz. Çeşitli bitkiler, fırtına, ebem kuşağı v.s. de totem olabilir. Ama totemcilikte on planı, hayvanlar almışlardır.

Gerek grup, gerek fert, gerekse cins totemciliğinde ki özellikler şunlardır:

I) Totemle grup ya da fert arasında duygusal, mistik, majik ve efsanevi bir bağın bulunması:

Maji düşmanı, av hayvanı ya da ilkel insanın açıklıyamadığı acı, ölüm, mahsul, büyüme, hava v.s. gibi şeyleri hedef tutan sihirli bir etki yaratma işlemidir. Maji hemen hemen bütün ilkel toplumlarda ve eski kültür kavimlerinde vardır. Tarih öncesi mağara ressamlığı, sihri inancın ta o zamandan var olduğunu ifade etmektedir.

12 Birket-Smith, k.: A.g.e., s.405.

13 Nölle, W.: Völkerkundliches Lexikon, s.114.

2) Totemle akrabalık

3) Totemin insan üstü kuvvetiyle klan üyelerine yardım etmesi, onları tehlikeden koruması ve onlarla arkadaş olması

4)Totemin adını ve işaretini taşımak

5) Totemle aynı hüviyeti taşımak

6) Totemi öldürme ve yeme yasağı

7) Totemle ilgili rituel şeyler

Fert totemi erginlik çağında edinilir. Erginlik çağına gelen çocuk, bu iş için uykuya yatar. Uykusunda gördüğü hayvan ya da bitki, artık onun totemi olur. Burada grup totemciliğinde olduğu gibi, totemle grup arasındaki akrabalık söz konusu değildir. Fert totemciliğinde, totem o kimsenin koruyucusu ve yardımcısıdır.[14]

Grup Totemciliğinde görülen, gruptaki üyelerin birbirleriyle olan akrabalığı, totemlerinin majik kuvvetlerini taşımalarına dayanmaktadır. Bu majik kuvvet klanın ya da grupun en yaşlı üyesinde bulunur. Totemciliğin bulunduğu ilkel toplumlardaki, yaşlıların otorite ve söz sahibi olmaları, keyfiyeti bundan ileri gelmektedir. Klanı kuran kimse, totemin majik kuvvetini, bir başka deyişle, hayat kuvvetini, totemden almış ve diğerlerine iletmiştir. Bu kuvvet, kuvveti taşıyanın ölümü ile en büyük oğluna geçmiş olur.

Fert Totemciliğinde, totemin majik kuvveti, totem hayvanına ait bazı parçaların amulet olarak taşınmasıyla elde edilir. İşte bu maksatla totem hayvanı öldürülür. Yine totem hayvanının bazı özel durumlarda yenilmesi, totemde var olduğu sanılan majik kuvveti paylaşmak içindir[15].

Avusturalya ve Melanezyalılar da totemizme bağlı olarak ibadet ve ayinler de gelişmiştir. Klan ya da lokal gruplar geçmişteki Totem Ata'ları için kutsal efsaneler anlatır, ilâhiler okurlar. Yine bu işler için kutsal yerleri, ibadet malzemeleri, kum ya da kaya resimleri, ilk totemlerine dair dramatize ettikleri oyunları vardır. Ayrıca totem olan hayvan ya da bitkinin majik kuvvetini artırmak gayesiyle, dinsel törenler yapılır.

Grup totemciliği ziraatla avcılığı birlikte yürüten ekonomi şekline sahip toplumlarda görülür. Fert Totemciliğine ise, daha çok çobancılıkla geçinenlerde rastlanmaktadır. Bununla beraber basit avcı kavimlerde ve yüksek kültürlerde de Fert Totemciliğine rastlanmaktadır.[16]

Robert Smith ve Durkheim, dinin başlangıcının, Grup Totemciliğinde yattığını ileri sürmüşlerdir. Bu iddia kıymetini çoktan kaybetmiştir. Çünkü Grup Totemciliği, insanlığın dinine pek bir şey katmamış ve getirmemiştir. Genel olanak Grup Totemciliğinin dinsel yanı pek gelişmemiştir. Grup Totemciliği sosyal yönü ve özellikle majik-sembolik yönü ile kıymet kazanmıştır.[17]

Viyanalı Etnolog Pater Wilhelm Schmidt (1868-1954), dinin Tylor'un iddia ettiği gibi, ruh inancından çıktığı kabul etmeyip, bunun başlangıcını bir İlkel Tek Tanrıcılık'a (Ur-Monotheizm) bağlamıştır. Aynı zamanda bir teolog olan Schmidt'e göre, dinin en ilk şekli, gökte oturduğu tasavvur edilen, iyi ve kudretli bir "Tek Tanrı"ya inanmaktan doğmuştur. İlkel toplumlar arasında yaptığı uzun ve yorucu araştırmalar sonunda, Pater Schmidt, bu Tek Tanrı tasavvurunu tespit etmiştir. Kutsal Kitaptaki "Başlangıçta Tanrı gökleri ve yeri yarattı"[18] maddesinden hareket eden Schmidt'e göre, Tek ve Yüce Tanrı

14 Bertholet, A.: Lehrbuch der Religionsgeschichte, s. 172.
"Die Religionen der Naturvölker", Ankermann, B.
15 Dittmer, K.: A.g.e., s. 9l.
16 Franz, K.: Religionswissenschaftliches Wörterbuch, s. 883.
17 Franz, K.: A.g.e. , s.883.
18 Tevrat'ın ilk maddesi.

inancı bir gelişme halkasının son zinciri olmayıp, tersine ilk halkasıdır. Bu ilkel Tek Tanrıcılık zamanla dejenere olmuş, bazı kimseler (Peygamberler) dejenere olan bu inancı düzeltmişlerdir.

Schmidt'in ileri sürdüğü bu teori itirazla karşılanmıştır; gerçi Tek ve Yüce bir Tanrı inancına hemen bütün ilkel toplumlarda rastlanmaktadır. Ama bu Tanrı, sadece dünyayı yaratmakla yetinmiş, sonradan meydana gelen değişikliklerde ne bir etkisi, ne de bir fonksiyonu olmuştur. İlkel toplumlarda görülen bu Tanrı tasavvuru, adeta nötral bir Tanrıdır. Öte yandan bu Tek ve Yüce Tanrı inancı, soyut da değildir. Bu inanca rastlanan toplumlarda[19] Tanrı somut olarak tasavvur edilmekte, ona bir takım sıfat ve isimler verilmektedir. Daha çok gökte ya da yüksek bir katta oturduğu düşünülmekte, çoğu kez baba, yaşlı bir adam olarak tasavvur edilmektedir. Bazan de hayvan, ışık ya da bir tabiat unsuru olarak kabul edilmektedir.

BİBLİOGRAFYA

1) ADAM, L., THİRİMBORN, H.
Lehrbuch der Völkerkunde, Stuttgart, 1952
2) BERTHOLET, A., LEHMAN, Ed.
Lehrbuchd er Religionsgeschichte Cilt I, Tübingen,1925
3) BERTHOLET, A.
Wörterbuch der Religionen, Stuttgar, 1952
4) DİTTMER, K.
Allgemeine Völkerunde, Braunschweig, 1954
5) BİRKET-SMITH. K.
Geschichte der Kultur, Zürich:, 1946
6) JENSEN Ad. E.
Mytos und Kult bei Naturvölkern, Wiesbaden, 1960
7) KÖNİG, F.
Religionswissenschaftliches Wörterbuch, Freiburg, 1956
8) NÖLLE, W.
Völkerkundliches Lexikon, München, 1959
9) VON GLASENAPP, H.
Die nichtchristlichen Religionen, Frankfurt, 1957

19 Bu inanca daha çok Pigmeler, Zenciler, Ateş Topraklılar, Güney-Doğu Avusturalya ve A gongiler'le, diğer bazı toplumlarda raslanmaktadır. Bunlar eski kültür unsurlarını kısmen koruyabilmişlerdir.
Adam. L., Trimborn, H.: A.g.e. s. 50.